

İŞÇİNİN SESİ

ÇEK-AL

Fabrikalardan
makine sesinden önce
İşçinin Sesi gelecek!

TKP—İşçinin Sesi

İşçinin partisi!

Yıl: 13, Sayı: 335, 12 Ağustos 1987

Gerek dünyada, gerek Türkiye’de işçi sınıfını sayıca az ve zayıf göstermeye yönelik çabalara karşı, bu sınıfın nasıl kocaman bir sınıf olduğunu göstermeyi amaçlayan bu çalışma kitap olarak da yayınlanacaktır. Bu sayımızda üçüncü bölümünü bazı kısaltmalarla yayınlıyoruz.

“En büyük işçi sınıfı başka büyük y k”

III

Emine Engin

Hizmet sektörü

Önce “hizmet” kavramını ele alarak başlayalım:

“... Hizmet ... emeğin sağladığı özgül bir kullanım değeri için kullanılan bir terimdir... Ancak özgül bir kullanım değeri için özel bir terimdir zira bir şey biçiminde değil, bir *aktivite* (faaliyet — İ.S.) biçiminde hizmet verir. Ama bu onu örneğin bir makinadan, bir saatten hiç de ayırdetmez.” (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, Ing. basım, c.1, s.403-404)

Burada Marks, hizmeti bir kullanım değeri olarak ele alıyor. Bir kullanım değeri olarak hizmetin aktivite biçiminde sağlanması, onu bir makinadan, bir saatten ayırdetmez diyor. Peki ya değer açısından hizmetin durumu ne olabilir?

Pazara çıkmış hizmetler için Marks şöyle diyor:

“... Böyle hizmetlerin bir kullanım değeri ve üretim maliyetleri nedeniyle bir de değişim değeri vardır. Tüketilebilir maddeler olarak ele alındığında, (pazarda — İ.S.) mal biçiminde varolan tüketilebilir maddelerin yanı sıra, her an, bir miktar da hizmet biçiminde tüketilebilir madde bulunur. Dolayısıyla tüketilebilir maddelerin toplam miktarı, tüketilebilir hizmetler olmadan olacak miktardan her an daha fazladır. İkincisi, ancak, (yalnızca miktar değil — İ.S.) değer de daha fazladır çünkü bu hizmetler için verilen metaların değerine, artı, hizmetlerin kendi değerine

eşittir.” (agy, s.168-169)

Açıkça görüldüğü gibi Marks, hizmet tüketilebilir bir madde olarak pazara çıkmışsa, üretim maliyetleri nedeniyle onun da değeri vardır diyor. Hizmetin hem kullanım değeri, hem de pazara çıkmışsa değişim değeri (yani değeri) olabiliyor. O zaman, bir hizmet de meta sayılabilir mi?

Hizmet meta sayılabilir mi?

Sorunun kendisi ilk bakışta siyasal ekonomiye aykırı görünüyor. Bu nedenle yanıtlamaya, önce soru üzerinde biraz durarak başlayalım.

Yukarıda aktardığımız gibi, hizmet, bir şey değil bir aktivite biçimindedir. Aktivite, yaşayan, canlı emektir. Hizmet meta olursa, bu demektir ki canlı emek meta olmuştur. Oysa canlı emeğin meta olup olmayacağı siyasal ekonomide çok önemli bir tartışma odağı olmuştur.

Tartışma şaradan kaynaklanıyordu: Kapitalist, işçiye ücret olarak emeğinin değerini mi, yoksa işgücünün (yani *emek kapasitesinin*) değerini mi ödüyor? Bazı burjuva siyasal ekonomileri kapitalistin işçinin emeğini, yani bir hizmet satın aldığı ileri sürüyorlardı. Marks net olarak gösterdi ki, kapitalizmde *işgücü* metadır ve kapitalist işçiye *işgücünün* değerini ödüyor ama karşılığında, işçinin emeğiyle yarattığı değere el koyuyor. Artık-değer bu

ikisi arasındaki farktan çıkıyor.

Eğer işgücü değil de emek meta olsaydı ve kapitalist işçiye onun değerini ödeseydi, artık-değer, dolayısıyla kapitalizm varolamazdı. Kapitalist üretim biçimi, ancak işgücünün meta oluşu temelinde açıklanabilir. Marks da böyle yapmış, tartışmayı net sonuca bağlamıştır. Kapitalist sömürü mekanizmasını açıklama çerçevesinde Marks, canlı emeğin meta olamayacağını ancak işgücünün meta olabileceğini söylemiştir.

Öte yandan birazdan aktaracağımız gibi, Marks’ın hizmete, hatta doğrudan canlı emeğe meta dediği durumlar vardır. Bunların bazıları henüz Marks’ın kendisi emek-ışgücü farkını netleştirmeden önceye rastlıyor ama bazıları tam tersine netleştirdikten sonradır. Bu, bazı tutarsızların sandığı gibi Marks’ın bir tutarsızlığı değildir, hatta tutarsızlık değildir.

Kapitalist sömürü mekanizmasının süregen temeli, emeğin değil işgücünün meta olmasıdır. Ama bu demek değildir ki, işgücünün yanı sıra emek de ayrıca meta olarak pazara çıkamayacak.

Değer yasası, “... ancak kapitalist üretim temelinde kendini özgürce geliştirmeye başlar...” (K. Marks, *Kapital*, Ing. basım, c.1, s.536) Bununla bağlı olarak kapitalizm her şeyi metalaştırır. Hatta, “kendi içinde meta olmayan, vicdan, şeref gibi nesnelere, sahiplerince satılığa çıkarılabilirler ve böylece, fiyatları yoluyla meta biçimini alırlar.” (agy, s.102)

(Türkiye “Büyük Millet” Meclisi’nin, burjuva siyasal partilerin kulakları çınlasın!) Öte yandan kapitalizm kendi dışındaki tüm meta üretimini sürekli kapitalist meta üretimine dönüştürür.

Dolayısıyla kapitalizmde emeğin de bir meta olarak pazara çıkmaması için hiçbir neden yoktur. Ama kapitalizmde bir meta olarak emek, hiçbir zaman sermayenin değişken parçasıyla (işçi ücretlerine ayrılan parçayla) değiş tokuş olmaz. Sermayenin değişken parçasıyla değiş tokuş edilen emek değil, *her zaman, yalnızca* işgücüdür. Yoksa kapitalizmin varoluşu nedeni olan artık-değer ortadan kalkar.

Kapitalist, sermayenin değişken parçasıyla her zaman ve yalnızca işgücü satın alır. Bunun dışında, metalaşmış emek de satın alınabilir ama bu harcama değişken sermayeden yapılmaz. Örneğin, işçilerin verimi artsın diye kapitalist bazı öğlen tatillerinde bir müzisyen getirip saz çaldırıyor. Bu müzisyenin emeği metalaşmıştır. Kapitalist onun meta-sını satın almaktadır ama ödemesini, kendi işçilerine ücret ödediği değişken sermayeden yapmamakta ve onun sırtından doğrudan artık-değer kazanmamaktadır.

Öte yandan metaya dönüştürülmüş emek, kapitalist ya da işçi vb., çeşitli kişilerin tüketim harcamalarıyla da satın alınır. Dolayısıyla ya gelirle, ya da sermayenin değişmez parçasıyla değiş tokuş edilmiş olur. Ama hiçbir

zaman değişken sermayeyle değiş tokuş edilmez. Değişken sermayeyle değiş tokuş edilen yalnızca ve yalnızca işgücüdür.

Marks emeğin değil işgücünün meta olduğunu bu çerçevede ısrarla vurgulamıştır. Emek, kapitalist sömürü mekanizmasının işleyişi, yani üretim süreci içinde, meta olarak yer alamaz. Ama kapitalizm koşullarında pazarda meta olarak boy göstermemesi için hiçbir neden yoktur. Nitekim, bu anlamda, hizmet meta olabilir mi sorusunu Marks doğrudan evet diye yanıtlamaktadır.

Birisi ya çarşıdan pantolon alabilir ya da kumaş alıp, bir terzi tutup, pantolon diktirebilir. Böyle bir örnekten söz ederken Marks şöyle diyor:

"Burada ... para, bir durumda bir meta ile değiş tokuş oluyor ve öteki durumda emeğin kendisini bir meta olarak satın alıyorsa da, sermaye olarak işlev görmüyor." (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.402)

Bir başka yerde Marks şöyle söylüyor:

"Emekçinin kendisi emek, yani hizmet biçiminde sağlanan metalar... satın alabilir." (agy, s.404) (abç)

Açıkça görülüyor ki "emeğin kendisi" meta olabiliyor, başka bir deyişle, "hizmet biçiminde sağlanan metalar" olabiliyor. Tarihsel gelişim açısından bakarsak, bunun böyle olması son derece doğaldır.

Tarihsel gelişim sürecinde insanların estetik, kültürel, eğitim gibi ihtiyaçları da artıyor. Hizmet biçiminde sağlanan bu tür ihtiyaçların bazıları kapitalizmde toplumsal gelişmenin düzeyine göre işgücü değeri içinde de yer alıyor. Bu ihtiyaçları karşılayan kullanım değerleri metalaşmasaydı, kapitalizm bu alana el atmasaydı, bunların üretimini de giderek kapitalist üretimi içine almasaydı şaşırtıcı olurdu.

Nitekim üretici emek konusunu ele alırken görmüştük ki Marks, *maddi olmayan üretim alanından örnek* (eğitim fabrikası örneği) vermişti. Bu bölümde anlatılanlardan sonra şimdi bu olguyu iyice vurgulayabiliriz. Maddi üretimin yanı sıra bir de maddi olmayan kapitalist üretim vardır. Bu da hizmet biçiminde metalar üretir.

"Kapitalizmin maddi olmayan üretim alanındaki belirtileri"

Başlığı tırnak içinde verdik çünkü aynen bu başlık altında Marks şunları yazıyor:

"Maddi olmayan üretim, ... meta ürettiği zaman bile iki türlü olabilir:

"1. Üreticilerden ve tüketicilerden bağımsız ve farklı bir biçimi olan kullanım değerlerinde, *metalarda* sonuçlanır... Kitaplar, resimler, tek sözle, onları yazan ya da yapan sanatçının sanat çalışmasından ayrı varlık bulan tüm sanat ürünleri gibi. Burada kapitalist üretim çok sınırlı bir çapta geçerlidir. Örneğin, ortak bir yapıtın — diyelim bir ansiklopedinin — yazarı, parayla yazı yazan bir gurup başka yazarı sömürdüğü zaman olduğu gibi. Bu alanda çoğunlukla, *kapitalist üretime bir geçiş biçimi* varlık sürdürür. Bu biçimde, çeşitli bilimsel ya da sanatsal üreticiler, zanaat-kârlar ya da uzmanlar, kitap ticaretinin

kollektif ticaret sermayesi için çalışırlar. Bu ilişkinin gerçek anlamda kapitalist üretim biçimiyle hiçbir ilgisi yoktur ve hatta bu biçimsel olarak bile kapitalizmin egemenliği altına getirilmemiştir. Emek sömürsünün tam da bu geçiş biçimlerinde en yüksek olması durumu hiç değiştirmez.

"2. Üretim, tüm çalışan sanatçıların, ... aktörlerin, öğretmenlerin, doktorların, papazların vb. durumunda olduğu gibi, üretim eyleminden ayrılamaz. Burada da kapitalist üretim biçimine yalnızca küçük çapta rastlanır ve sorunun doğası gereği o ancak az sayıda alanda uygulanabilir. Örneğin, eğitim kurumlarındaki öğretmenler kurumun işvereni için salt ücretli işçiler olabilirler. İngiltere'de böyle birçok eğitim fabrikası vardır. Öğrenciler açısından bu öğretmenler *üretici emekçi* olmadıkları halde, (çünkü okula ödeme öğrenci ailesinin gelirinden yapılıyor — İ.S.) kendi işverenleri açısından üretici emekçidirler. İşveren sermayesini onların

"Hizmet biçiminde sağlanan metalar" olabiliyor. Tarihsel gelişim açısından bakarsak, bunun böyle olması son derece doğaldır. Tarihsel gelişim sürecinde insanların estetik, kültürel, eğitim gibi ihtiyaçları da artıyor. Hizmet biçiminde sağlanan bu tür ihtiyaçların bazılarında kapitalizmde toplumsal gelişmenin düzeyine göre işgücü değeri içinde de yer alıyor. Bu ihtiyaçları karşılayan kullanım değerleri metalaşmasaydı, kapitalizm bu alana el atmasaydı, bunların üretimini de giderek kapitalist üretimi içine almasaydı şaşırtıcı olurdu.

işgücüyle değiş tokuş eder ve bu süreçle kendini zenginleştirir. Tiyatrolar, eğlence yerleri vb. gibi yerler için de durum aynıdır. Böyle durumlarda aktörün kamuyla ilişkisi bir sanatçının ilişkisidir ama işvereniyle olan ilişkisinde o *üretici emekçidir*. Bu alanda kapitalist üretimin tüm bu göstergeleri, toplam üretimle karşılaştırıldığında o kadar önemsizdir ki bunların hepsi hesap dışı bırakılabilir." (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.410-411)

Görüldüğü gibi, Marks, maddi olmayan üretimi ikiye ayırıyor. Biri, üretimi yapandan ayrı varlık bulan

kitap, resim vb. metalarda somutlaşıyor, ötekisi, üretim eyleminden ve üretenden ayrı varlık bulmayan, tam anlamıyla maddi olmayan metalar üretiyor. Yani ikisi de meta ama metanın türünde belli bir farklılık var.

Birinci alanda kapitalist üretim biçimine örnek, bir yazarın ansiklopedi gibi bir yapıt hazırlarken başkalarını da işçi-yazar olarak yanında çalıştırmasıdır. İkinci alanda örnek ise özel okullardaki işçi öğretmenler ile tiyatrolar, eğlence yerleri vb.dir.

Kapitalist üretimin her iki alandaki göstergeleri için de Marks, bunlar o kadar önemsiz çapta ki uğraşmaya değmez, diyor. Gerçekten de onun zamanında bunlar devde kulak kaldığı için uğraşmaya değmeyecek kadar önemsizdi. Ama aradan yüz yılı aşkın zaman geçti. Bugün durum farklıdır.

Her ne kadar, tarım-endüstri-hizmet ayrımı açısından burjuva istatistiklerin mantığını anlamak pek olanaklı değilse de, şu veriler bir fikir veriyor:

ÇALIŞANLARIN DURUMU			
	Tarım %	Endüstri %	Üçüncü sektör %
Fransa			
1856	53.0	24.0	23.0
1901	42.0	30.0	28.0
1959	24.0	38.0	38.0
1970	13.3	39.7	47.0
1979	9.0	36.0	55.0
ABD			
1850	64.0	18.0	18.0
1900	38.0	28.0	34.0
1960	9.1	34.2	56.7
1970	4.0	31.0	65.0
1979	4.0	31.0	65.0
Büyük Britanya			
1881	13.0	50.0	37.0
1950	4.0	50.0	49.0
1969	1.7	47.0	51.3
1979	3.0	39.0	58.0
Japonya			
1920	54.0	25.0	21.0
1950	48.0	27.0	25.0
1967	23.0	34.0	43.0
1979	11.0	35.0	54.0
İsveç			
1965	12.0	42.0	46.0
1979	6.0	33.0	62.0
Federal Almanya			
1979	6.0	45.0	49.0
Kanada			
1979	6.0	29.0	65.0

1979 verileri CSO Social Trends 11, 1981, s.17

Öteki yılların verileri *Ansiklopedi Britannica*.

Bu verilerdeki sektör ayrımları, tarım hariç, oldukça anlaşılabilir ve garip ölçütlere dayanmaktadır. Ancak yine de verilerde üçüncü sektör denilen sektörün artan ağırlığı, bu sektörün kapsadığı maddi olmayan üretimin ağırlığının da çok artmış olduğunu yeterince yansıtmaktadır. Demek ki, maddi olmayan üretim alanında neler olup bittiğini bugün hesaba katmak zorundayız.

Bu başlıbaşına, büyük ve ciddi bir araştırma konusudur. Sovyetler Birliği, bu tip bilimsel araştırma görevlerini hakkıyla yerine getirmediği için, sonunda enerjisini Marksizmi demode(!) ilan etmeye, sorunları tersinden

"çözmeye" yönelmiştir. Ama görev ortada duruyor. Yalnızca görev değil, modası bir türlü geçmeyen, yol gösterici ana kaynak da ortada duruyor. Lenin'den bu yana ciddi hiçbir katkı yapılmadığı halde Marksizm her türlü bilimsel araştırmada hâlâ pırıl pırıl ışık tutuyor.

Biz bu görevi tam anlamıyla yerine getirmeye teşebbüs bile edecek değiliz. Bu görevi tam yerine getirmek ya Marks gibi üstün bir kafanın, ya da birbirini tamamlayarak üstünlük düzeyine ulaşan bilimsel bir kadronun işidir. Biz burada yalnızca Marks'ın bu ve başka konularda yazdıkları çerçevesinde mantık yürüteceğiz, bunlardan genel bir anlayış çıkarmaya çalışacağız.

Bunun için üretim ve dolaşım alanlarına yeniden kısaca dönmemiz ve bu konuda önce söylenenlere bazı ekler yapmamız gerekiyor.

Maddi olmayan üretim alanında neler olup bittiğini bugün hesaba katmak zorundayız. Bu başlıbaşına, büyük ve ciddi bir araştırma konusudur. Sovyetler Birliği, bu tip bilimsel araştırma görevlerini hakkıyla yerine getirmede(!) için, sonunda enerjisini Marksizmi demode(!) ilan etmeye, sorunları tersinden "çözmeye" yönelmiştir. Ama görev ortada duruyor. Yalnızca görev değil, modası bir türlü geçmeyen, yol gösterici ana kaynak da ortada duruyor. Lenin'den bu yana ciddi hiçbir katkı yapılmadığı halde Marksizm her türlü bilimsel araştırmada hâlâ pırıl pırıl ışık tutuyor.

Hizmet alanında üretici emek

Bundan önce üretici emek konusuna değinirken, Adam Smith'in üretici emeği meta üreten emek diye tanımlamasını Marks'ın koşullu ve *ikincil* olarak kabul ettiğini yazmıştık. Bu ikincilliğin bir nedeni de şudur:

Artık-değer üreten her emek maddi ya da maddi olmayan bir metada somutlaşır. Ama mantığı tersine çevirdiğimiz zaman, metada somutlaşan her emek üretici olmayabilir çünkü bunun çeşitli istisnaları vardır.

Bir kez üretimin üretici olmayan bazı masrafları vardır. Temizlik ve tamir (*düzenli bakım değil*) bunlardandır. Bunlar metanın üretimine doğrudan katkı yapmadığı halde, üretimin sürebilmesi için yapılması gerekli masraflardır ve maliyetler, dolayısıyla metanın değeri içinde de yer alırlar. Bu işlerde çalışan ücretli işçilerin sömürüsü, daha çok artık-değer yaratmak biçiminde değil, artık-değerden yapılması gerekli üretici olmayan bir harcamayı daha aza indirmek, yani zarardan kâr ettirmek biçiminde hesaba katılır. (K. Marks, *Kapital*, c.II, s.176-180)

Ote yandan dolaşım alanında rastlanan istisnalar vardır. Örneğin para basımı, bir metada, hem de önemli bir metada somutlaşmaktadır. Ama para, ne üretici ne bireysel tüketimin içine girer. Para "salt bir dolaşım makinesi" işi görür. (agy, s.139) Onun için

Marks'tan aktardıklarımızdan bazı genel sonuçlar net ve açık olarak çıkıyor. Eğitim, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence gibi alanlarda bir kapitalistin ücretli işçisi durumunda olanlar, yalnızca işçi sınıfının bir parçası değil, aynı zamanda onun üretici emekçi olan parçasıdır. Öte yandan kapitalizmin toplumsal alanda oldukça yüklü bir tamir işi vardır. Sistemin yürümesi için ne kadar gerekiyorsa bu alanlara o kadar harcama yapar. Bu alanlar üretici olmayan alanlardır ama burada da işçi sömürüsü vardır.

yapılan masraflar, toplumsal zenginliğin dolaşım alanı için feda edilen bir parçasıdır.

Dolaşım alanında iki tür masraf vardır. Biri metanın değerine hiç yansımayan, ama daha önce oluşmuş değerden pay alan türden masraflardır. Ticaretin, muhasebeciliğin çoğu masrafı bu türdür. Ötekisi de, metanın değerinde belli ölçüde yansıyan masraflardır. Depolama, soğutma vb. alanların çoğu masrafı da buna örnek oluşturur. Her iki tür masraf da üretici değildir.

Bu söylenenler, dikkat edilirse, bir artık-değer muhasebesinin olduğunu

gösteriyor. Nasıl ki, Nasrettin Hoca'nın 3 eşeği varsa, bunlardan 2'si kaybolup yeniden bulunursa, eşeklerinin sayısı 5'e çıkmaz, aynen bunun gibi, bazı alanlarda artık-değer üretilse bile, bu diyelim bir kaybı yerine koyuyorsa vb., toplam hesaba katılmıyor ve bu alanlar üretici sayılmıyor. Bu alanlarda çalışan ücretli işçilerin sömürüsü, toplam artık-değer açısından net bir artı değil, zararı yani ekisiyi azaltma işlevi görüyor.

Bunları ve üretici emekçi olmasa da işçinin işçi olduğunu akılda tutarak, şimdi üretici olup olmama konusunda hizmetler açısından bir yaklaşım yapmaya çalışalım.

Buraya dek Marks'tan aktardıklarımızdan bu konuda bazı genel sonuçlar net ve açık olarak çıkıyor: Eğitim, sanat, bilim, yayıncılık, eğlence gibi alanlarda *bir kapitalistin ücretli işçisi durumunda olanlar*, yalnızca işçi sınıfının bir parçası değil, aynı zamanda onun üretici emekçi olan parçasıdır. Yani bu sayılan alanlarda çalışan ve üretici emeği ele alırken sıraladığımız ölçütlere uyan işçiler geneliyle üretici emekçilerdir.

Ancak yeni gelişmelerin sonucunda bu alanların kendi içinde üretici olmayan bölünmeler de olmuş olabilir. Örneğin günümüzde kapitalizm sanat alanına çeşitli yollardan yoğun olarak el atmıştır. Bunlardan biri de reklamcılıktır.

Reklamcılık, çeşitli hizmetler olduğu gibi, film, fotoğraf vb. çeşitli maddi metalar da üretmektedir. Ancak reklam ne üretici, ne kişisel tüketim içindedir. Satışı artırmak, yani dolaşımı etkilemek için başvurulan bir araçtır. Reklam masrafları, reklamını yaptıran şirketin ürettiği metanın değerinde yansısız bile, üretime katkısı olmayan masraflardır. Kanımızca reklamcılık üretici olmayan bir alandır. Nitekim Marks sanat alanını üretici emeğe örnek verirken, bu alanın tiyatro, opera, konser gibi yanlarını düşünmektedir.

Öte yandan, bir yerde doktorlardan söz ederken Marks, "işgücünün tamiri" benzetmesini yapıyor. (K. Marks, *Artık-Değer Teorileri*, c.1, s.167) Maddi üretim alanında, düzenli bakımdan farklı olarak, tamirin işlevine değinmiştik. Aynı mantıkla, kanımızca sağlık hizmetleri alanı, hiç olmazsa bu alanın önemli bir bölümü üretici değildir. Sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar, kapitalizm açısından üretici olmayan ama (belli ölçüde) gerekli (ve gerekli olduğu ölçüde yapılan) masraflardır.

Kapitalizmin, hem işçi sömürüsüyle doğrudan, hem de (Gorbaçov'un ve Kutlu'nun yutturmaya çalıştığı tam tersine çok sınıfsal olan) çevre kirlenmesi vb. yollardan neden olduğu sağlık bozuklukları, sağlık hizmetleri alanında doğru dürüst tamir bile edilmemektedir!

Sağlık derken buna ruh sağlığını da katmak gerekiyor. Nitekim doktorları fiziksel bozuklukların tamircisine benzeten Marks, Avrupa'nın köylerine kadar uzanan papaz şebekesini de ruhsal zayıflıkların tamiri çerçevesinde ele alıyor. (agy, s.175) Kanımızca biz papazların yerine ruh doktorlarını, imamları, hocaları vb. koyabiliriz.

Bir de, yine kapitalizmin sivil toplumuyla doğrudan bağlı olarak doğan ilişki bozuklukları vardır. Bunların tamiri de hukukçulara vb. düşmektedir.

Yani kapitalizmin toplumsal alanda oldukça yüklü bir tamir işi vardır.

Sistemin yürümesi için ne kadar gerekiyorsa bu alanlara o kadar harcama yapar. Bu alanlar üretici olmayan alanlardır ama burada da işçi sömürüsü vardır. Buralardaki işçi sömürüsü artık-değerden yapılan bu üretici olmayan harcamaları azaltmaya yarar.

Şpora gelirsek. Kapitalizm bu alana da el atmıştır. Marks'ın saydığı "eğlence" ve "eğitim" alanlarının hangisi açısından bakarsak bakalım, otomatikman diyebiliriz ki bu alanda da bir işveren için ücretli işçi olarak çalışanlar yalnızca işçi sınıfı içinde değil, aynı zamanda üretici emekçilerdir. Öte yandan Marks, bir yerde, otel lokanta işçileri için şunları söylüyor:

"Emeğin ve dolayısıyla onun ürününün belirleyici maddi biçiminin, üretici ve üretici olmayan emek arasındaki bu ayrımla kendi içinde hiçbir ilgisi yoktur.

Kanımızca sağlık hizmetleri alanı, hiç olmazsa bu alanın önemli bir bölümü üretici değildir. Sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar, kapitalizm açısından üretici olmayan ama (belli ölçüde) gerekli (ve gerekli olduğu ölçüde yapılan) masraflardır. Kapitalizmin, hem işçi sömürüsüyle doğrudan, hem de (Gorbaçov'un ve Kutlu'nun yutturmaya çalıştığı tam tersine çok sınıfsal olan) çevre kirlenmesi vb. yollardan neden olduğu sağlık bozuklukları, sağlık hizmetleri alanında doğru dürüst tamir bile edilememektedir!

Örneğin, herkesin gittiği bir oteldeki ahçılar ve garsonlar, emekleri otel sahibinin sermayesine dönüştüğü ölçüde üretici emekçilerdir. Hizmetçi (örneğin bir evde — I.S.) olarak aynı insanlar, ben onların hizmetlerinden sermaye elde etmeyip, onlara gelir harcadığımız ölçüde üretici olmayan emekçilerdir." (agy, s.159)

Böylece hem otel lokanta alanında bir işverene çalışan ücretli işçilerin de üretici emekçi olduğunu gördük, hem de gelir karşılığı hizmet konusuna geldik. Buna geçmeden ve bunu dışarıda bırakarak, buraya dek söylenenlerin kısa bir özetini yapalım:

1. Metalar hizmet biçiminde de olabilir.

2. Dolayısıyla kapitalist hizmet üretimi vardır.

3. Bu alanda çalışan ücretli işçiler üretici emekçilerdir.

4. İlk bakışta hizmet üretimi gibi görünüp de gerçekte üretici olmayan (reklam, sağlık hizmetleri vb.) bazı alanlarda çalışan ücretli işçiler ise yine işçi sınıfının parçasıdır ama üretici emekçi değildirler.

Gelir karşılığı hizmet

Hizmet olgusu ilk bu biçimde, yani sermaye değil gelir karşılığı hizmet olarak doğmuştur. Krallar, prensler, padişahlar ve zenginler hizmetçiler, uşaklar vb. tutarak, devlet ya da özel işlerini (ya da ikisini birden) onlara yaptırmışlardır. Bu hizmetçilere yapılan ödeme ya devlet gelirlerinden ya özel gelirlerden ama sermayeden değil mutlaka gelirden çıkmıştır.

Bugüne geldiğimizde bu kategori kamu hizmetlileri ve özel hizmetler diye oldukça net ayrılan iki grupta olarak varlığını sürdürmektedir. Kamu hizmetlilerini ya da devlet memurlarını ilerde ayrıca ele alacağız. Burada özel hizmetlerin konumuna, gelişimin seyrine ve ulaştığı noktaya bakacağız.

Bir kez hizmeti verene ödeme sermayeden değil gelirden yapıldığı anda, bu emek sermaye üreten, dolayısıyla üretici emek olamaz. Özel hizmetlerde çalışanlar üretici emekçi değildirler. Burada soru, bunların işçi sınıfı içinde olup olmadıklarıdır. Bunu yanıtlamak için konuyu tarihsel gelişim içine oturtmak gerekmektedir.

Hizmetçilik ilk başladığında hizmetçinin emeği meta değildi. Burada ayrıntısına girmeye gerek olmayan, meta dolaşımı dışında bazı ilişkiler söz konusuydu.

Kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla durum değişmeye başladı. Kapitalizm girdiği her yerde üretimi önce meta üretimine, ardından da kapitalist meta üretimine dönüştürür. Nitekim özel hizmet alanında da meta ilişkileri başladı.

Bu ne anlama gelir? Hizmetçinin emeğinin karşılığını alması gibi bir uygulamanın belirmesi demektir. Emeğin karşılığını söyle düşünmek herhalde yanlış olmaz: Diyelim 8 saatlik emekle üretilen bir metanın değeri 80 liraysa, hizmetçinin aynı yoğunluk ve vasıfla 8 saatlik emeğinin karşılığı da 80 lira olur. Böylece hizmetçi, emeğini bir meta olarak diyelim 80 liraya satıyordu. İşgücünün değeri olan ücretten daha yüksek bir para kazanıyordu.

Bu konumda olan birisine işçi denebilir mi? Denemez. Bu konum daha çok küçük burjuvaya benzemektedir. Nitekim Marks, bir yerde ev hizmetçileri için, hiçbir kesim küçük burjuvaziye, bunlardan daha değersiz bir katılım sağlamaz diyor. (agy, s.201)

Ancak gelişme burada durmamıştır. Kapitalizm bu alandaki etkilerini derinleştirmiştir. Bu çalışmanın en başında, sınıf ölçütlerinden biri olarak emeğin toplumsal örgütlenmesinde tutulan yer saymıştık. Kapitalizmde emeğin burjuva örgütlenmesi ücretli emektir demiştik. İşte zamanla kapitalizm hizmetçileri de ücretli emek içinde örgütlemeye başlamıştır.

Giderek hizmetçiler emeğinin karşılığını değil, işgücünün karşılığını alan bir kesime dönüşme sürecine girmiştir. Ve Marks bu dönüşümü de görmüştür. Bir başka yerde, emek

verimliliğinin artması, "işçi sınıfının giderek daha büyük bir kesiminin üretici olmayan alanlarda çalışmasına ve bunun sonucunda, eski ev kölelerinin hizmetçi sınıfı adı altında ... sürekli genişleyen bir çapta yeniden üretimine neden oluyor" diyor. (K. Marks, *Kapital*, c.1, s.446)

Burada geçen "hizmetçi sınıfı", Marks'ın kendi koyduğu bir ad değildir. Buradaki "sınıf" sözcüğü de ayrı bir toplumsal sınıf anlamına gelmiyor. Tam tersine Marks, günlük dilde hizmetçi sınıfı denen kesimin işçi sınıfının üretici olmayan alanda çalışan bir parçası olduğunu vurguluyor.

Gerçekten de, eğer hizmetçi emeğinin değil işgücünün karşılığını alıyorsa, onun işçi sınıfı içinde sayılması için ne gibi nedenler olabilir?

Hizmetçi üretim aracı sahibi değildir. Emeğin burjuva örgütlenmesi

Özel hizmetlerin çoğu tüketim masrafları çerçevesindedir. Bunlar da kapitalist yeniden üretim sürecinin içindedir. Bu alanda işgücünü satarak çalışan ücretli emekçileri işçi sınıfının dışında bir tabaka vb. gibi görmek için hiçbir neden yoktur. Ancak işgücü gelire değiş tokuş edildiği zaman, emek sermaye çelişkisinin günlük yaşamda derinlerde gizli kalması çok daha kolaydır. Nitekim özel hizmetçiler ücretli işçiler olarak işçi sınıfı içinde yer almakla birlikte, emek sermaye çelişkisini kendi günlük yaşamlarında göremeyen, öteki üretici olmayan işçilerden de farklı olarak en geri kesimdir.

olan ücretli emek içinde yer alıyor. Toplumsal zenginlikten işgücünü satarak, onun karşılığı kadar pay alıyor. Öte yandan ücretli emekçi ana ücreti sermayeden değil birinin gelirinden çıkıyor.

Sömürü, emek sermaye ilişkileri çerçevesinde bir kavramdır. Bunun dışında bir işçi kazıksa ve biz de buna söz gelimi sömürü desek de, bu gerçek anlamıyla kapitalist sömürü içine girmez. Bu anlamda, ödeme sermayeden değil gelirden yapıldığı zaman, ödemeyi yapanla hizmetçi arasında doğrudan bir sömürü ilişkisi söz konusu değildir. Ancak hizmetçi,

onu ücretli emek için örgütleyen sistemle, sınıfla sömürü ilişkisi içindedir.

Hizmetçi diyelim 8 saat çalışıyor ama toplumsal zenginlikten bunun değil, işgücünün karşılığını, yani örneğin 4 saatlik emeğin karşılığını alıyor. Toplumsal zenginliği kendi tekelinde tutan burjuvazi, tüm emeği ücretli emek olarak örgütleyerek, özel hizmetleri de ucuzla yaptırmanın yolunu buluyor. Dolayısıyla hizmetçiyle, tüm emeği ücretli emek olarak örgütleyen sermaye sınıfı arasında sömürü ilişkisi vardır. Zaten özel hizmetçi çalışanların büyük çoğunluğu da burjuvalardır.

Kapitalist yeniden üretim süreci, üretim alanını, dolaşım alanını ve bunlarla bağlı olarak tüketimi kapsar. Özet hizmetlerin çoğu tüketim masrafları çerçevesindedir. Bunlar da kapitalist yeniden üretim sürecinin içindedir. Bu alanda işgücünü satarak çalışan ücretli emekçileri işçi sınıfının dışında bir tabaka vb. gibi görmek için bu açıdan da hiçbir neden yoktur. Onlar da kapitalist yeniden üretim sürecinin içinde üretici olmayan ücretli işçiler olarak yer alıyorlar.

Kapitalizm geliştikçe özel hizmet büroları vb. kuruluyor. Bir işveren evlere temizlikçi, bakıcı vb. gönderiyor. O zaman özel hizmetçiler işgücülerini bir ailenin geliriyle değil, bir işverenin sermayesinin değişken parçasıyla değişir olurlar. Bu durumda hizmetçilerin üretici emekçi olup olmadıkları konusuna girmeyeceğiz, ama birşey açıktır ki sermaye ile olan çelişkileri çok daha netleşiyor.

İşgücü gelire değiş tokuş edildiği zaman, emek sermaye çelişkisinin günlük yaşamda derinlerde gizli kalması çok daha kolaydır. Nitekim özel hizmetçiler ücretli işçiler olarak işçi sınıfı içinde yer almakla birlikte, emek sermaye çelişkisini kendi günlük yaşamlarında göremeyen, öteki üretici olmayan işçilerden de farklı olarak en geri kesimdir.

Buradan bir sonuç daha çıkıyor. İşçi sınıfı içinde yalnızca üretici olan ve olmayan emekçi ayrımı yoktur. Üretici olmayan işçiler de, işgücünü sermayeyle ya da gelire değişen işçiler diye ayrılıyorlar. İşçi sınıfının en tipik özelliklerini taşımak açısından bir önem sıralaması yapacak olsak, en başta üretici işçiler, sonra işgücünü sermayeye satan ama üretici olmayan işçiler, en sonunda ise işgücünü gelire değişenler geliyor.

Hizmet sektörü sonucu

Gördük ki hizmet biçiminde metalar, dolayısıyla kapitalist hizmet üretimi, başka bir deyişle, maddi olmayan kapitalist üretim diye bir olgu vardır. Bunun böyle olması da son derece doğaldır.

Tarihsel gelişme sürecinde insanların maddi olmayan ihtiyaçları da belirmiştir. Herşeyi metalaştıran, her türlü meta üretimini giderek kapitalist meta üretimine dönüştüren kapitalizmin, bu maddi olmayan ihtiyaçları alanına da el atmaması zaten düşünülemezdi.

Öte yandan burada vurgulayalım ki, bu bir başka olguya daha işaret ediyor: Kapitalizm, kendi damgası altında bir yoldan da olsa, dünyamızı ister istemez komünizme doğru götürüyor. Emek verimliliğini artırıyor ve maddi üretim için harcanan emek zamanını azaltıyor. Ama bunun sonucunda insanların moral, kültürel ihti-

yaçlarını karşılamaları için zaman vereceğine, bu ihtiyaçları da metalaştırıp kendi üretim alanına çekiyor. Böylece maddi olmayan kapitalist üretim diye bir alan doğuyor.

Bu alanda çalışan ücretli işçiler, yalnızca işçi sınıfının parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda üretici emekçilerdir. "Bu alanda" dedik ama bu alanı nasıl tanımlayacağız? Bunun kapitalizm açısından nesnel ölçütleri konusunda, Marks'ın yazdıklarından hareketle genel bir anlayışa ulaşmaya çalıştık.

Geneliyle ulaştığımız ölçütler şöyle oldu: Hizmet üretimi gibi görünse de, dolaşım işlevlerine yönelik olan, toplumsal tamir kapsamına katılan ve ücret ödemesi sermayeden değil gelirden yapılan hizmetler üretici sayılmaz.

Burada birbiriyle bağlı iki noktayı vurgulayalım.

Kapitalizm, kendi damgası altında bir yoldan da olsa, dünyamızı ister istemez komünizme doğru götürüyor. Emek verimliliğini artırıyor ve maddi üretim için harcanan emek zamanını azaltıyor. Ama bunun sonucunda insanların moral, kültürel ihtiyaçlarını karşılamaları için zaman vereceğine, bu ihtiyaçları da metalaştırıp kendi üretim alanına çekiyor. Böylece maddi olmayan kapitalist üretim diye bir alan doğuyor. Bu alanda çalışan ücretli işçiler, yalnızca işçi sınıfının parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda üretici emekçilerdir.

Birincisi, tanımlamanın kapitalizm açısından yapılması gerektiği ve öyle yapılmaya çalışıldığıdır. Böyle olunca, emeğin somut içeriği hiçbir anlam taşımıyor. Örneğin, aynı ahçı, Hilton'da çalışırken üretici emekçi sayılıyor, Vehbi Koç'un evinde çalışmaya başladığı anda üretici olmayan emekçi oluyor.

İkincisi, moral ya da öznel değil nesnel ölçütler bulunması gerektiğidir. Bunun sonucunda moral olarak kabul lenemeyeceğimiz bazı alanlar üretici alan çıkabilir. Maddi üretim alanında bunun örnekleri vardır. Örneğin sigara ve içki, zararı bilindiği halde üretil-

mektedir. Maddi olmayan üretim alanından da çok örnek bulunabilir. Söz gelimi çeşitli filmler, yayınlar vb.

Bu iki nokta birbiriyle bağlıdır çünkü kapitalizm açısından bakılınca, nesnel olan onun moral ölçütlerine de uymaktadır. Nitekim Marks, kapitalizm emek verimliliğini arttırdıkça "bugün için vazgeçilmez, ama kendi içinde gereksiz çok sayıda işin yaratılması"ndan söz ediyor. (agy, s.530)

Günümüzde kapitalizm için vazgeçilmez, insanlık için ise yalnızca gereksiz değil zararlı birçok iş alanı vardır.

Kapitalizm açısından bulmaya çalıştığımız nesnel ölçütler sonucunda alan alan ve kesin bir sıralama yapmaktan kaçındık. Ancak Marks'ın yazdıklarını aktardık ve bu temelde belli ölçüde akıl yürütmeye çalıştık.

Eğitim, eğlence, sanat, bilim, yayın, spor, otel-lokanta gibi alanlardaki ücretli işçilerin geneliyle üretici emekçi olduğunu söyledik. Bu sayılan alanların bazılarının günümüzde dolaşıma yönelik bir araç olarak kullanıldığını, bu açıdan, örneğin sanat üretici olsa da sanatı kullanan reklamcılığın kanımızca üretici olmadığını belirttik. Öte yandan toplumsal tamir işlevi gören sağlık ve hukuk vb. hizmetleriyle, ücretini gelirden alan özel hizmetçilerin üretici sayılmayacağına öne sürdük. Kamu hizmetlilerini ise bu bölümde hiç ele almadık.

Burada yine bir-iki noktayı vurgulayalım.

Bir kez, bu alanlar tam bir sıralama değildir ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu sıralama zaten mantık yürütmenin ötesinde değildir. Kaldı ki günümüzde bu alanların birer bütün olarak ele alınması da olanaklı değildir. Bunların öyle bir çeşitliliği vardır ki, bugün somut duruma bakmadan yapılacak genellemeler eksik ya da yanlış olabilir. Aynı işin içinde bile çeşitli işlevler karışık olarak birarada bulunabilir. Örneğin sporun içine reklamcılığın karıştığı gibi.

İkincisi ve en önemlisi, burada uzun uzun tartıştığımız, akıl yürüttüğümüz, kapitalist hizmet üretimi denen alanı saptamaktır. Bununla amaç üretici emekçilerin kapsamını daha doğru belirlemiş olmaktır. Ancak asıl amacımız, yalnızca üretici emekçilerin değil işçi sınıfının kapsamını belirlemektir. Bu açıdan hiç unutmayalım ki üretici olmayan bir alanda çalışan ücretli emekçi de, ister işgücünü sermayeyle, ister gelire değişsin, işçi sınıfının parçasıdır. Bu ayrımlar işçi olup olmayı değil, işçi sınıfının kendi içinde tabakalaşmasını anlamak açısından önem taşır.

Nitekim, birakalım bütün burada yazılanları bir yana, bu olguyu yaşam somut olarak da gözümüze sokmuyor mu? Kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde hizmet, hatta özel hizmet alanında sendikalaşma çoktan doğdu. Toplu sözleşmeler, grevler yapıldı. Bunlar belli ölçülerde Türkiye'de de gerçekleşti. Yanılmıyorsak, 12 Eylül'ün yarıda kestiği grevlerden biri de kapıcıların greviydi.

Öte yandan Batı'da memurların da sendikalaşması çoktan gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu neredeyse 20 yıldır gündemde olan ve giderek bastırılan bir sorundur. Acaba neden? Yoksa kamu hizmetlileri de mi işçileşti?

Şimdi bu konuyu ele alacağız.

(Devam edecek)